

Elméleti keret a tanodák eredményességének vizsgálatához¹

Vámos Krisztina

A Magyarországon működő tanodák fiatalokra gyakorolt hatásairól még nem születtek átfogó elemzések, így az intézmények eredményességéről sincsenek konkrét információink a pénzügyi támogatáshoz használt mutatókon kívül, melyek viszonylag szűk körben, főként a „kemény” változókat (pl. a tanulók lemorzsolódásának mértéke, továbbtanulási arány) mérik (l. *Fejes*, 2014). A személyes tapasztalatok, a szülők és fiatalok visszajelzései mind azt mutatják, hogy a tanodai tevékenységekben való részvétel olyan eredményekkel is jár, amit ezek a mutatók nem képesek mérni. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a tanodaprogram olyan, nem kognitív területekre is hatással lehet a hátrányos helyzetű családokból érkező tanulók fejlődésében, amelyek közvetett módon hozzájárulhatnak iskolai nehézségeik kompenzálásához, munkaerő-piaci helyzetük javításához, valamint társadalmi integrációjukhoz. A nemzetközi szakirodalomban számos olyan hatásvizsgálat született, amelynek középpontjában a tanodákhoz hasonló, iskolai időn túli (extrakurrikuláris) tevékenységek állnak. Az ezekben kimutatott kedvező hatások a logikai összefüggések és intézményi hasonlóságok alapján feltételezhetően a tanodák esetében is érvényesülnek. Jelen írás célja, hogy a nemzetközi szakirodalom alapján megkísérelje a tanodamozgalomba bevont tanulókra tett hatások feltérképezését, illetve azok feltételeinek megismerését.

Tanodák mint extrakurrikuláris programok

Extrakurrikulárisnak nevezünk minden olyan tevékenységet, amely az iskolában töltött órák után az ott zajló alaptevékenységeket kiegészíti. Ezeket a programokat felépítettségük szerint strukturált és strukturálatlan kategóriába sorolják. Strukturáltak a szervezett programokat nevezik, strukturálatlan tevékenységeknek a nem felügyelt, a képességfejlesztésre nem fókuszáló iskolai időn túli tevékenységeket. Az utóbbiakhoz sok esetben negatív hatásokat kapcsolnak a kutatók, például az alkoholfogyasztás mértékének és az elhízás valószínűségének növekedése, ezzel ellentétben a strukturált tevékenységeknél szinte kizárólag pozitív eredményeket mértek.

Azok a diákok, akik strukturált, pozitív felnőttmodell által felügyelt foglalkozásokon vesznek részt, nagyobb valószínűséggel fektetnek a megszokottnál több időt és energiát az iskolai munkájukba, valamint jobban motiváltak a tanulásra (*Jordan és Nettles*, 1999). Kutatások bizonyították, hogy az iskolai időn kívüli strukturált

1 Másodközlés, eredetileg megjelent: Vámos Krisztina (2015): Elméleti keret a tanodák eredményességének vizsgálatához. *Tani-tani Online*, 2015. 07. 13.
http://www.tani-tani.info/elmeleti_keret_a_tanodak_eredmenyessegenek_vizsgalatahoz

programok lehetőséget adnak a fiatalok számára, hogy csapatként működjenek együtt, szociális és érzelmi készségeiket fejlesszék, értékes kapcsolatokat teremtsenek felnőttekkel, illetve interakcióba kerüljenek más társadalmi vagy etnikai csoportból származó kortársaikkal. Ezek a lehetőségek mind hozzájárulnak olyan nem kognitív képességek fejlődéséhez, melyek a későbbiekben előnyükre válhatnak mind az iskolában, mind a munkakörnyezetben (*Dworkin és mtsai*, 2003 idézi *Feldman és Matjasko*, 2005). *Hanson és munkatársai* (2003) bizonyították, hogy azok a fiatalok, akik szervezett programban vesznek részt, nagyobb tapasztalattal rendelkeznek a problémakezelésben, nagyobb sikerrel kezelik indulataikat és a mindennapi stresszhelyzeteket, ami ugyancsak segíti őket a jelenlegi és a jövőbeni iskolai sikerességükben, valamint a munkaerő-piaci és magánéleti szerepeikben.

A tanodákban folyó tevékenységeket a strukturált programok közé sorolhatjuk, hiszen céljaik között szerepel a képességfejlesztés és a tehetséggondozás, illetve a foglalkozásokat pedagógusok, segítő szakemberek felügyelik. Azonban az intézményi alapokra vonatkozó felosztásban nem egyértelmű a helyzet. A tanoda típusú intézmények a közösségi szervezésű programok kategóriájába tartoznak, hiszen már a definíciójuk szerint is az iskolától függetlenül kell működniük fenntartást és helyszínt tekintve egyaránt (l. *Fejes*, 2014; *Szűcs*, 2015). Ugyanakkor, bár nem iskolai fenntartásúak, működésük szorosan köthető az iskolához. Emiatt nem valószínű, hogy kevésbé lennének pozitív hatással a fiatalok iskolai teljesítményére, mint az iskola által szervezett programok. A tanodáknak mint iskolai időn kívüli tevékenységeknek fontos feladatuk, hogy a résztvevők tanulmányi sikerei érdekében együttműködjenek az iskolával, a tanárokkal. Az iskolához kötődő programok elősegítik az iskolai kultúrával való jó viszony kiépítését, az iskolaorientált attitűdök kialakítását, ezáltal csökkenthetik a lemorzsolódás mértékét, elősegíthetik a tanulmányi teljesítmény növekedését. Azonban a kutatások azt mutatják, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegekből származó tanulók hasonló programkínálat esetén nagyobb valószínűséggel látogatják a közösségi fenntartású programokat, így ezekkel, az előbb felsorolt iskolai programok által kínált előnyökkel sem élhetnek. Ebben az esetben a tanoda szintetizáló hatása kiemelkedő, hiszen közösségi alapú tevékenység lévén nagyobb vonzerővel bír a hátrányos helyzetű tanulók számára, ugyanakkor képes az iskolai előmenetellel kapcsolatos előnyöket is biztosítani.

Elméleti modellek

Marsh és Kleitman (2002) részletes, módszertanilag megalapozott munkájában az extrakurrikuláris programok hatásait öt elméleti modell – zéró összeg, fejlődési, identifikációs, küszöb-, társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése – segítségével vázolta. A következőkben röviden ismertetem ezeket.

Zéró összeg modell

Coleman (1961, idézi *Marsh és Kleitman*, 2002) nevéhez köthető az extrakurrikuláris tevékenységek vizsgálatának legmeghatározóbb elmélete, a zéró összeg modell. A modell legfőbb megállapítása, hogy a tanulmányi, szociális vagy sporttevékenységekkel

eltöltött időmennyiségek egymással versenyben állnak. Mivel a legtöbb iskolai időn kívüli tevékenység a szociális élethez és/vagy a sporthoz köthető, így ezek időt vesznek el a hagyományos tanulmányokkal kapcsolatos elfoglaltságtól.

Fejlődési modell

Holland és Andre (1987) a zéró összeg elmélettel ellentétes megközelítésű modellt állított fel. A fejlődési modell szerint minden extrakurrikuláris tevékenység a tanulók személyes fejlődését segítő tapasztalatnak tekinthető. Azaz ezek a tevékenységek a tanulmányokhoz szorosan nem köthető készségek mellett a szűken definiált iskolai sikerességet támogató kompetenciák fejlődését is elősegítik. A modell értelmében a tanulmányokhoz szorosan nem köthető extrakurrikuláris tevékenységek nem mennek a szűken értelmezett iskolai előmenetelt elősegítő készségek rovására.

Identifikációs modell

A fejlődési modell alternatívájaként értelmezhető a *Marsh (1992)* által kidolgozott identifikációs elmélet, miszerint az extrakurrikuláris tevékenységek hasonlóképpen erősíthetik az iskolával történő azonosulást, a bevonódást és az elköteleződést, mint ahogy a fejlődési modellben a készségek fejlődését előmozdították. *Finn (1989)* idézi *Marsh és Kleitman, (2002)* participációs-identifikációs modellje az iskolai diákeletbe történő bekapcsolódásra fókuszál, és azokhoz pozitív hatásokat társít, méghozzá annál többet, minél több iskolához köthető tevékenységben vesznek részt a tanulók. Habár a szerző az iskolai életben történő részvétel különböző formáit hangsúlyozza, nem önmagukban az extrakurrikuláris tevékenységeket, megjegyzi, hogy ezek hozzájárulhatnak a tanulók iskolával történő azonosulásához.

Küszöbmodell

A küszöbmodell (*Marsh, 1992*) szerint az extrakurrikuláris tevékenységek mértéke egy optimum pontig haszonnal jár, azonban ezen a ponton túl csökken a tevékenységhez társuló nyereség, vagyis visszahajlást mutat. Ez a megközelítés megállapodást köt a negatív hatásokat jósoló zéró összeg modell, valamint a hasznokat ígérő fejlődési és identifikációs modell között. Az elmélet *Marsh (1992)* kutatásain alapul, melyek során a tevékenységhez kapcsolódó nyereséget az idő függvényében vizsgálták.

Társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése modell

A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése modell szerint az extrakurrikuláris tevékenységek nagyobb mértékű pozitív hatást tudnak elérni a szocio-ökonomiai szempontból hátrányos helyzetű tanulók esetében, mint a jobb helyzetben lévő társaiknál, így csökkentve a két csoport közötti iskolai eredményességbeli különbségeket. Az iskolával történő azonosulás a már említett tevékenységek során minden tanulónál megfigyelhető, azonban ezek a hatások nagyobb valószínűséggel jelennek meg a hátrányos helyzetű diákoknál, akik addig nem köteleződtek el olyan mértékben az iskolai környezettel, mint a jobb szociális háttérrel rendelkezők. *McNeal (1995)* idézi *Marsh és Kleitman, (2002)* munkájában kihangsúlyozza, hogy a

fiataloknál mérvadó a kortársak hatása, ezért fontos az extrakurrikuláris tevékenységekben való részvétel, hiszen azok elősegíthetik, hogy a marginalizálódott diákok magasabb társadalmi státuszú társaikkal teremtsenek kapcsolatot, akiknek az iskolával kapcsolatos hozzáállása is nagyobb valószínűséggel pozitív.

A modellek speciális érvényesülése a magyarországi tanodák esetében

Vajon a fentiekben felvázolt öt elméleti modell közül melyik érvényesül a tanodákban? Erre a kérdésre empirikus vizsgálatok hiányában csak hipotetikus választ adhatunk a tanodák által megfogalmazott célok és eszközök alapján. A következőkben az ismertetett elméleti modellek és a tanodák céljaink, működésének összekapcsolásával keresek választ a feltett kérdésre.

Az iskolai sikerességhez való hozzájárulás

A tanulók iskolai sikerességének elősegítéséhez a tanodák igyekeznek az otthoni környezetre gyakran nem jellemző, tanulásra ösztönző atmoszférát kialakítani. Ennek érdekében nem csak tantárgyi felkészítést nyújtanak, hanem próbálnak olyan pedagógiai környezetet teremteni, amelyet az optimista tanár-diák kapcsolat, a magasabb elvárások, valamint a hatékonyság érzésének erősítése jellemez (l. Gyurka, 2016 jelen kötet; Kerényi, 2005; Lencse, 2016a jelen kötet). Finn (1989 idézi Marsh és Kleitman 2002) identifikációs modelljével összhangban ezek a kezdeményezések segítik a tanulók iskolával, iskolai értékekkel való azonosulását, ami így növelheti a fiatalok iskolai eredményességét. Az iskola kultúrájába történő bevonódást megkönnyítik a pozitív szerepminták, valamint az iskola értéként való bemutatása, melyekkel az alacsonyabb társadalmi státuszú családok gyerekei gyakran nem találkoznak.

A továbbtanulással, pályaválasztással, jövővel kapcsolatos információk terjesztése és értelmezése is azok közé a tevékenységek közé tartozik, amelyek stabilizálhatják a fiatalok jövőképét, egyengethetik útjukat (l. Márton, 2016 jelen kötet). A tudatosabb továbbtanulási döntés, a biztosabb jövőkép növelheti az önbecslésüket és értékesebbé teheti a továbbtanulási célok teljesítését. Az iskolaorientált környezet nélkülözhetetlen szereplői a motivált kortársak. A tanodák résztvevőinek motivációjára utal az önkéntes jelentkezés, a délutáni foglalkozások és a tantárgyi felkészülés erőfeszítés-igénye. Ezzel összefüggésben kisebb az esélye annak, hogy a tanodában kialakuló közösség különböző deviáns magatartásformákat támogasson, például az alkoholfogyasztást vagy a droghasználatot. Ez azért fontos, mert mindebben szintén meghatározó a kortársak hatása az extrakurrikuláris tevékenységek nemzetközi vizsgálatai szerint. Igaz, hazánkban nincsenek empirikus adatok arról, hogy a tanodaprogramokban résztvevők valóban kevésbé sértenek-e viselkedési normákat, mint a foglalkozásokat nem látogató kortársak, és ha lennének, akkor is felmerülne a kérdés, hogy ez a pedagógiai beavatkozások hatása-e vagy a jelentkezésnél

érvényesülő önszelekcióé. Ha a tanodában részt vevő fiatalok társasága nem utasítja el az alkoholfogyasztást vagy a droghasználatot, akkor a részvétel akár az iskolai előmenetel romlásával is járhat. Ebben az esetben a zéró összeg modell érvényesül, vagyis a tanoda tényleges hatása éppen ellenkező az intézmény céljával, miszerint segítse az iskolai előmenetelt.

Szociális hátrányok kompenzálása

A szociális hátrányok ellensúlyozását célzó módszerek miatt indokolt feltételezni, hogy a tanodák esetében a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését leíró tevékenységi modell érvényesül leginkább. Ez részben igaz is, hiszen a tanodák célcsoportját jelentő hátrányos helyzetű tanulók esetében az extrakurrikuláris tevékenységek pozitív hatásai fokozottabban jelentkeznek, mint a magasabb státuszú kortársaknál. Ezenkívül a tanodák igyekeznek olyan tanulási környezetet biztosítani, amelyek elősegítik az iskolai eredményességet, csökkentik az anyagiak hiányára visszavezethető iskolai kudarcokat.

A modell másik fontos tényezője volna, hogy az extrakurrikuláris tevékenységek csökkentsék a társadalmi csoportok közötti távolságot, felkínálva a különböző státuszú fiatalok keveredését. Azonban a tanodákban erre kevés a lehetőség, hiszen a résztvevők családi háttere általában nagyon hasonló. Ugyanakkor az jól látszik, hogy a tanodák mind a segítők, mentorok (l. *Lencse*, 2016b jelen kötet), mind a kortársak (l. *Baráth*, 2016 jelen kötet) kapcsán törekednek arra, hogy a tanodát látogató hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok magasabb társadalmi pozíciójú személyekkel találkozzanak. A tanodák igyekeznek olyan kulturális és szabadidős programokat is szervezni, amelyek az alacsony státuszú családok gyermekeinek – a középosztálybeliekkel szemben – erőforrások hiányában nem elérhetők. Segítenek elsajátítani olyan ismereteket és magatartásformákat, amelyeket a gyerekek otthonról nem hozhatnak, ugyanakkor amelyeket a többségi társadalom intézményei megkövetelnek. Tehát az adott tanodában szervezett programoktól, törekvésektől függően – valószínűleg tanodánként jelentősen eltérő mértékben – mutatkozhatnak meg a nemzetközi szakirodalomban dokumentált előnyös hatások.

A kulturális identitás megőrzése

A tanodák erőssége, hogy olyan strukturált délutáni programot kínálnak a hátrányos helyzetű, tanulásban segítségre szoruló fiataloknak, amely önsegítő (*self-help*) szemléletű kortársi közösséget hozhat létre. A nagy összetartó erőt mutató közösségekben hangsúlyt kaphat például a roma öntudat kialakítása és megőrzése. A sikeresen fejlesztett egészséges énkép javíthatja az önértékelést, a résztvevők életminőségét, az iskolához és másokhoz fűződő viszonyát. Ezek a tényezők mind hozzájárulhatnak a problémák a konfliktus- és stresszhelyzetek eredményesebb kezeléséhez. A fiatalok szociális képességeinek fejlesztése fokozza az iskolai kultúrához való illeszkedést, ami hozzájárulhat az önértékelés javulásához is, ami közvetett módon szintén az identifikációs modell érvényesülésével járhat.

Összegzés

A Marsh és Kleitman (2002) által meghatározott öt elméleti modellből a tanodák esetében három érvényesülésére számíthatunk. Az identifikációs modell írhatja le leginkább azoknak az eszközöknek a hatását, amelyeket a tanodák az iskolai sikerességhez való hozzájárulás és a kulturális identitás megőrzése érdekében alkalmaznak. A tanodák hatásának fontos összetevője a kortárs csoportok működése, és amennyiben a deviáns magatartásformák kerülnek túlsúlyba a közösség normái között, akkor a hatás akár ellenkezője is lehet a szándékoltaknak. Ebben az esetben a zéró összeg modell érvényesülésére kerül sor. A szerzőpáros által leírt sémák közül a társadalmi csoportok közötti különbségek csökkentésére irányuló modell érvényesülésére is számíthatunk, hiszen a tanodák működésében kiemelt hangsúlyt kapnak a szociális hátrányok ellensúlyozását szolgáló programelemek.

Irodalom

- Baráth Szabolcs (2016): Integráció és tanoda. In: Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged.
- Fejes József Balázs (2014): Mire jó a tanoda? *Esély*, **26**. 4. sz. 29–56.
- Feldman, A. F. és Matjasko, L. (2005): The Role of School-Based Extracurricular Activities in Adolescent Development: A Comprehensive Reviews and Future Directions. *Review of Educational Research*, **75**. 2. sz. 159–210.
- Gyurka Zsolt (2016): Jutalmazó rendszerek a tanodákban. In: Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 73–76.
- Hansen, D. M., Larson, R. W. és Dworkin, J. B. (2003): What Adolescents Learn in Organized Youth Activities: A Survey of Self-Reported Developmental Experiences. *Journal of Research on Adolescence*, **13**. 1. sz. 25–55.
- Holland, A. és Andre, T. (1987): Participation in extracurricular activities in secondary school: What is known, what needs to be known? *Review of Educational Research*, **57**. 437–466.
- Jordan, W. és Nettles, S. (1999): *How students invest their time out of school: Effects on school engagement, perceptions of life chances, and achievement* (Report No. 29). Center for Research on the Education of Students Placed At Risk.
- Kerényi György (2005, szerk.): *Tanodakönyv. Javaslatok tanodák szervezéséhez*. Sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest.
- Lencse Máté (2016a): A differenciálás szintjei. In: Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 77–80.
- Lencse Máté (2016b): Önkéntesekre alapozott tanoda. In: Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 41–45.
- Marsh, H. W. (1992): Extracurricular activities: Beneficial extension of the traditional curriculum or subversion of academic goals? *Journal of Educational Psychology*, **84**. 553–562.
- Marsh, H. W. és Kleitman, S. (2002): Extracurricular School Activities: The Good, the Bad, and the Nonlinear. *Harvard Educational Review*, **72**. 4. sz. 464.
- Márton Gábor (2016): Pályaorientációs lehetőségek a tanodában. In: Fejes József Balázs, Lencse Máté és Szűcs Norbert (szerk.): *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged. 107–109.
- Szűcs Norbert (2015): A TanodaPlatform bemutatása. *Tanít-tani Online*, 2015. 05. 04.